

Olha Kazanova
(*Odessa, Ukraine*)

ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ СВІТОВІДЧУТТЯ ОДЕСИТА У ЛІРИЦІ ІВАНА РЯДЧЕНКА

В Одесі кажуть: де б ти не проживав, як би не склалося твоє життя, якщо народився в Одесі – ніколи не зможеш забути рідного міста. Воно назавжди лишається у твоєму серці, це ніби рідна домівка, де так гарно і затишно, де пройшло дитинство, де кожен куточок, вулиці, дома стають невід’ємним інтер’єром твоєї душі. Іван Рядченко, як справжній одесит, завжди захоплювався і звеличував рідне місто.

Автор низки яскравих ліричних творів, провідними мотивами яких є оспівування і замилювання рідним містом, його історією та сучасністю, народився в Одесі 25 січня 1924 року в родині моряка. З дитинства письменник захоплювався далекими мандрями, милувався пейзажами морського причалу, розмитим обрисом синього горизонту, який виблискував крізь затишок розлогих крон старих каштанів на Приморському бульварі. Недаремно, мабуть, певний час Іван Рядченко присвячує себе морю, плаває на кораблях Одеського пароходства. Але він ніколи не полишав творити. Працював на Одеській кіностудії, був членом Спілки письменників України, очолював Одеську письменницьку організацію. Писав романи, повісті, випустив 38 поетичних збірок. Дружина поета згадує, що саме творчість «... була для нього як повітря. Іван Іванович вважав, порахувати всі написані ним вірші взагалі неможливо»¹

Письменник здобув широку популярність передусім як поет, сценарист, автор слів відомої поезії, рядки якої викарбовано на пам’ятнику жінці моряка на Морвокзалі:

«Той, что в нелегкий час печали,
Когда уходят корабли,
Вся остаётся на причале
У соблазнительной земли».

Образ Одеси у поетичній свідомості Івана Рядченка стає ключовим, умовно кажучи індивідуалізується, дозволяє відчутти неповторність

¹ Рядченко Іван, *Коротке свято життя (Лірика)*, Одеса 2001, С. 4.

авторського ставлення до світу. Можна сказати, що цей образ уповні унаочнює авторський ідеал «автентичного буття», духовного оазису, який завжди наповнює енергією життя й кохання.

Кожна поезія про Одесу Івана Рядченка – це маленька історія з власного життя, така близька і зрозуміла кожному одеситу: опис Приморського бульвару, теплого вечора біля моря, відчуття запаху квітучих акацій, перших побачень і прогулянок на Французькому бульварі, рахування сходинок на Потьомкінських сходах. У творчості Івана Рядченка рідне місто постає ідеальним простором. Це край тепла, доброти, щирого гумору, кохання. При цьому, вірші, присвячені Одесі, не лише дають уявлення про зовнішній вигляд міста, акцент перенесено на духовний світ ліричного героя, на своєрідність сприйняття окресленого топосу:

«Мне жалко, если вы не побывали
в Одессе на возвышенном бульваре, -
не потому (открою вам секрет!),
что здесь когда-то я увидел свет...
Тут над широкой лестницею Дюк
не выпускает грамоты из рук
Тут старые плечистые платаны
в июльский полдень создают уют...»
(«Приморский бульвар»)²

Споглядання відомих місць, які мовчазливо приховують таємниці історії, стають свідками світових перемін, употужнює плин емоцій, відчуттів у душі поета. Замилування рідними вулицями, відомими пам'ятками архітектури перегукуються із захватом, гордістю за місто, яке залишалося непереможним, незламним у найважчі години історичного суду:

«И было тут и сумрачно и пусто,
и умер бы прославленный пейзаж
без вдохновенья пушкинского бюста
над неподвижной бронзовостью чаш...
Был позже, как волною приливною,
бульвар накрыт о обожжен войною.
Какой-то новоявленный Дантес
в мундире исполнителя СС, решив, что в мире все ему по чину
и что любое право по плечу,
из «вальтера» стрелял поэту в спину –
как, впрочем, подобает палачу...»
(«Приморский бульвар»)³

² Іван Рядченко, *Коротке свято життя (Лірика)*, Одеса 2001, С. 70.

Письменник добре знав трагічні сторінки історії рідного міста, написані безжальною кривавою війною. Глибокий драматизм поезії зумовлений можливо, й тим, що Іван Рядченко сам брав участь в обороні міста від фашистських загарбників, пережив всі лихоліття війни, виливаючи свій біль, пекучі спогади у власних творах.

Кожна поезія – це ніби короткий погляд, мить, вихоплена ліричним героєм із споглядання міста або спогадів, які навіюють окремі деталі вулиць, пам'ятників. Це ніби короткі штрихи раптових вражень, здавалось би непримітних і незначних образів, об'єктів сприйняття, але саме вони і створюють колорит Одеси, виявляють особливий погляд поета на місто.

Своєрідність зображально-виражального плану таких творів Івана Рядченка увиразнює прийом очуднення, завдяки якому звичні явища, об'єкти споглядання постають ніби щойно побачені, що підкреслює відмінність між буденним сприйманням міста і своєрідним поетичним. Особливістю авторського індивідуального стилю стає органічне поєднання певної публіцистичності зображення та емоційного суб'єктивного сприйняття.

Завдяки акцентуванню окремих деталей одеського топосу, які потрапляють в поле зору ліричного героя, просторова структура віршів Івана Рядченка набуває рис своєрідної кіноматографічності - провідним структурним прийомом стає «кадрування» простору, фрагментарність загальної картини, що підкреслює найважливіше у сприйнятті поета. Композиційна багатоакцентність, що стала специфічною рисою його поезій, дозволяє письменнику поєднати раптові почуття, враження від світу із філософською проблематикою:

« Я вижу – посреди земного шара
есть силуэт Приморского бульвара.
Там бегают одесские прелестницы
и ежедневно бронзовеет Дюк –
начальник самой знаменитой лестницы,
свидетель всех свиданий и разлук.
Там столько солнца каждому отпущено,
что в никакой карман не уложитъ.
И, хоть на север смотрят очи Пушкина,
поэт на юге остается жить»
(«Я вижу – посреди земного шара»)⁴.

Звеличуючи рідне місто, письменник повсякчас звертається до відомих постатей, які перебували в Одесі, творили її історію та духовну окрасу: Олександр Пушкін, Анна Ахматова, Ришельє, граф Воронцов та

³ Там само. С. 71.

⁴ Там само. С. 52.

ін. Характерною рисою поезики таких творів-присвят стає емоційно-рефлексивна реакція ліричного героя на предмет споглядання, яка може бути представлена або безпосереднім висловлюванням власних почуттів, думок, або системою полісемантичних деталей, що несуть невичерпні можливості різноманітних смислових інтерпретацій.

Милуючись монументами відомих людей, поет віднаходить для висловлення своєї прихильності й пошани промовисті звертання, яскраві епітети, метафоричний спосіб зображення:

«Как поэтический трепет охватывал!
Как потрясал перепад бытия!
Гордая женщина, Анна Ахматова,
вы возвратились на круги своя...
Вы возвратились к нам бронзой неброскою,
из отлучений и горьких разлук,
черной скамейкою,
белой березкою –
светлой свечой
над безумием мук...
Море мерцает не очень-то синее.
Но и оно очищается вновь
перед своей неподкупной богиней,
знавшей и совесть,
и честь,
и любовь»

(«12-я станция Большого фонтана»)⁵.

Семантична взаємодія різнофункціональних тропів створює своєрідну ритмомелодику, дає змогу втілити приховані смисли слова, які важко передати у будь-який інший спосіб. Переважно це стосується втілення миттєвих емоційних реакцій ліричного героя, контрастних переходів від одних почуттів до інших.

Часто сприйняття явищ природи співвідноситься із спонтанними виявами почуттів, переживань ліричного суб'єкта. Пейзажні картини розгортаються через ряд метафоричних узагальнень. Метафора постає як основний засіб більш глибокого відображення хвилильних імпресій, настроїв, як спроба надати виразу неясним думкам. Предметність описів відходить на другий план, головним стає відтворення вражень, способів сприйняття світу. Калейдоскопічність зображення набуває різноманітних семантичних відтінків. Таке явище спостерігаємо у багатьох поезіях Івана Рядченка. Серед таких віршів-пейзажів переважають твори з уподібненням людського життя природному циклу :

⁵ Там само. С. 69.

«Каролино-Бугаз, если всмотритесь вы,
золотая коса на плечах синевы.
Век за веком он тянется, этот роман:
тут встречается с морем Днестровский лиман.
Переженной листвой опадают года.
Под мотом в океаны уходит вода.
Мы лежим на косе. Чайки плещут крылом.
Словно медом, светило нас поит теплом....
(« Каролино-Бугаз»)⁶.

Розгортається ідилічна картинка, в якій експресивно передаються динаміка мінливих спогадів, естетичних переживань, почуття внутрішньої гармонії людини з природою. Відчувається замилювання поетом рідними, знайомими з дитинства місцями, з неперевершеними малюнками морських пейзажів, де він відчувається надзвичайно спокійно, затишно, щасливо. Цю настроєність акумулюють ряд імпресіоністичних образів: золотої коси, синяви, плескання чайок, сяяння сонця, яке окутує теплом як медом і т.п. Окрім того, асоціативність та сугестивна природа поетичного висловлювання навіює схожий настій і читачу.

Для структури художнього образу Івана Рядченка характерний принцип синестезії – сполучення в одному образі відчуттів, що привносяться з різних сфер різними органами чуття. Поет органічно поєднує звукові, кольорові, тактильні асоціації, що формують особливість сугестивної поезики:

«Я ищу, как наркоман,
ставший зельем увлекаться,
где серебряный дурман
сладко пахнувши акаций?
Грива каменного льва
в этом мареве дрожала.
И кружилась голова,
словно целая держава»
(«Акации»)⁷.

У сприйнятті кожного одесита рідне місто асоціативно пов'язується із морем. Одеса, море – невід'ємна частка поетової картини світу, як її складова втілює думку автора про життя, про надії та кохання, розлуку та довгоочікувані зустрічі. Життя поета було пов'язане з морською справою – довгі роки Іван Рядченко працював старшим помічником капітана. Простір рідного міста співзвучний із простором моря. Він закоханий

⁶ Там само. С. 136.

⁷ Там само. С. 126.

у мандрівки і пригоди, бо вони гартують людину, дають можливість усвідомити цінності у власному житті. Він славить міцних духом людей, яких породжує море. Багато поезій присвячено щирому другу Івана Рядченка – капітану Вадиму Нікітіну.

Донині маловідомими віршами одеського митця є твори, об'єднані у цикл «Святі звучання собору». Поява віршів цього циклу пов'язана з певними подіями в Одесі – відновлення безщадно зруйнованого у 30-ті роки кафедрального Спасо-Преображенського собору, який довгий час і дотепер залишається однією з головних святинь нашого міста. У 1924 році у цьому храмі відбулося хрещення самого поета, тому він не міг лишатися осторонь жахливої історії собору, уповні відчувши радість при його відновленні. У віршах, в яких письменник оспівує знамениту для Одеси історичну пам'ятку, почуття та міркування поета виражаються у підтексті через ряд семантичних антитез: мудрість віри – глупість й тиранія влади, віра і любов до Бога – зневіра, моральне безчестя, лицемірство, гріховність. Філософська проблематика багатьох творів цього циклу – це певний засіб виразити своє бачення тих чи інших явищ і процесів сучасної дійсності:

«Опять витийствует эпоха
на всех известных языках,
что не хватает людям Бога
и на земле,
и в облаках.
Не надо гимнов и проклятий!
А нужно только верить впредь,
что на крылах своих распятий
нам никуда не улететь...»
(«Он»)⁸.

Знищення духовності, руйнування вікових моральних цінностей у сучасному житті, роздвоєння у душах людей, пошуки щастя - головні екзистенційні проблеми, навколо яких зосереджені більшість поезій цього циклу. Аналіз віршів цього циклу переконує у тому, що характерною особливістю його поезій є поєднання історичних реалій з філософськими узагальненнями.

На перший план виступають роздуми поета про гуманістичні засади людського буття, зв'язок із Богом, спасіння душі. Іван Рядченко неодноразово підкреслює, що на тлі суспільної дисгармонії людина поступово втрачає індивідуальне буття, немає часу й змоги зупинитися та усвідомити своє покликання у світі, сенс власного життя. Такі авторські рефлексії перекликаються із відомою концепцією щастя, яку розвинув ще

⁸ Там само. С. 160.

Григорій Сковорода у ХУІІІ столітті. Щастя, - у міркуваннях українського філософа, - це певний стан душі, який не залежить від зовнішніх обставин. Варто лише жити у злагоді з Богом, шукати споріднену працю, виконувати своє призначення на землі.

Варто відзначити, що образна структура віршів Івана Рядченка досить своєрідна: це кожного разу закінчений сюжет або роздум. Саме звернення до релігійно-філософських мотивів дало можливість авторові краще побачити і відтворити конкретно-історичні явища, в особливому драматично-іронічному пафосі:

«Я навсегда той болью болен –
какая надобность была
швырять с высоких колоколен
и разбивать колокола?
И только каркали кликуши,
боясь от страха онеметь,
что это трескаются души,
а не осмеянная медь...»
(«Я навсегда той болью болен»)⁹.

У філософській ліриці поета переживання, настрої – первинні, але простежується так само смислова інтенція – необхідність обґрунтування, пояснення, апеляція не лише до почуттів читача, а й до його розуміння та оцінки зображеного.

Ліричний наратив ведеться від імені «Я», але водночас передбачає адресата поетичної рефлексії. Насичені експресивною образністю спонукання, звертання стають засобами концентрації уваги читача, активізують емоційне співпереживання тексту. У такий спосіб актуалізується надтекстовий рівень діалогічного зв'язку поетичного твору: автор – ліричний суб'єкт – читач. Унаслідок цього поглиблюється емоційно-рефлексивна тональність творів, які змушують замислитися над рядом багатьох проблем людського життя, його швидкоплинності, пошуком щастя, єднання людини із Богом:

«Пришел творить добро.
А был он или не был –
пустопорожний спор,
коль в душах жив Христос.
И даже если он не более, чем пепел –
поем ему хвалу
в дни радости и гроз...
Не бейте в грудь себя

⁹ Там само. С. 161.

лицемерить бросьте?
 Сменяется листва,
 а в душах все старо.
 И нет таких клещей,
 чтоб вынуть эти гвозди,
 и грешник не созрел,
 чтоб сотворять добро...»
 («Пришел творить добро»)¹⁰

У поезії спостерігається розвиток двох часопросторових площин, пов'язаних між собою причинно-наслідковими відношеннями. «Елегійна емоція» виникає через переконання ліричного суб'єкта у неможливості повернути ідилію минулого життя. Змістове протиставлення частин поезій, по суті, є відображенням антитетичності двох способів переживання або ставлення до дійсності: емоційний сум за ідилічним минулим заступає теперішній внутрішній стан мовця, його самовизначення в умовах життя, що змінились. Остання частина твору становить певний підсумок, узагальнення нелегких роздумів, усвідомлення того, що життєві цінності, гармонія та щастя минулого втрачені.

Отже, своєрідність ідейно-змістового наповнення поезій, художньо-зображальні засоби зумовлюються не стільки поетикою жанру, скільки світоглядом поета. Його поезії сповнені щирою відвертістю, палким почуттям любові та поваги до рідного міста. У передмові до однієї із збірок віршів Івана Рядченка, Михайло Дудін, аналізуючи творчу діяльність і визнану славу поета, зауважив: «він (Іван Рядченко – О.К.) міг би, звичайно, жити та працювати у Києві, у Москві, у Ленінграді, але він залишився одеситом з точною пропискою свого всесоюзного таланту саме в Одесі»¹¹. Піднесеність, почуття гумору, життєрадісність і гаряча любов до свого рідного краю – ось речі, які червоною ниткою снуються крізь всі твори Івана Рядченка. Ознакою поетичної досконалості є ритмічне багатство поезій, мелодійність та образність мови, щирість вислову, сугестивність, емоційність і, водночас, глибока філософічність творів, в яких розкривається душа митця.

Після 1997 року (смерті поета) в Одесі зроблено багато для шанування пам'яті великого одесита: відкрита меморіальна дошка на Приморському бульварі № 6, де народився поет, впроваджена премія імені Івана Рядченка за двома номінаціями: літературна творчість та популяризація кращих досягнень сучасної літератури, з метою увічнення пам'яті видатного вітчизняного письменника Івана Рядченка. Ім'я поета носить Центральна бібліотека міста Іллічівська.

¹⁰ Там само. С. 164

¹¹ Рядченко Иван, Ибранные произведения, В 2-х т., Т. 1: Стихотворения, Киев 1984, С. 9.

Бібліографія

- Б. Сушинський, <http://izvestiya.odessa.ua/uk/2006/01/25/rozdumi-nad-knizhkoju-pritchi-pro-istinu>.
- Дорогея Атлас. *Старая Одесса, ее друзья и недруги / Сост.: Л. В. Майборода, Г. В. Закипная; Коммент.: Г. Г. Семькина; Лит. ред.: Т. И. Липтуга.* – М. : Ласми, 1992. – 208 с. : ил.
- Ковач В.А. *Силуэты в романтическом ореоле (судьбы поэтов, прозаиков, артистов).* Одесса, Optimum, 2000. 259 с. : ил.
- Крандиевская-Толстая Н., *Свет уединенный / Сост. Е. Голубовский, А. Яворская.* – Одесса: Друк, 1999. (Совместно со Всемирным клубом одеситов). – 96 с. : ил.
- Лісовий В., *Спогади*, «Сучасність», 2011, №11, с. 208.
- Рядченко Иван, *Избранные произведения, В 2-х т., Т. 1: Стихотворения*, Киев 1984, С. 9.
- Рядченко Иван, *Коротке свято життя (Лірика)*, Одеса 2001, С. 4.

Olga Kazanowa**ARTYSTYCZNE OSOBLIWOŚCI PERCEPCJI RZECZYWISTOŚCI
W POEZJI ODESYTU IWANA RADCZENKI****Streszczenie**

Artykuł jest analizą twórczości odeskiego poety I. Radczenki. Wyjaśnione zostały tu podstawowe motywy, które są związane z wizją i swoistą percepcją rodzinnego miasta. Opisano również osobliwości indywidualnego stylu artysty.

W poetyckiej świadomości I. Radczenki obraz Odessy stanowi jej najważniejszy element. Wyraża on niepowtarzalność odczuć autora wobec świata. Biorąc pod uwagę działalność poety, należy zauważyć, że był on prawdziwym patriotą swojego miasta. Jako dowody można podać takie fakty, jak np. to, że pływał na odeskich statkach, pracował w studiu filmowym, a także właśnie tutaj zakończył on swoje życie.

Każdy wiersz o Odessie to krótka historia z życia – bardzo bliska i zrozumiała dla wszystkich jej mieszkańców. To opisanie Bulwaru Nadmorskiego, ciepłego wieczoru w pobliżu morza, zapachu kwitnących akacji, pierwszej randki na Bulwarze Francuskim, czy też liczenie stopni Schodów Potiomkinowskich. Miasto w twórczości I. Radczenki jest przestrzenią idealną. To miejsce ciepła, dobroci, szczerego humoru, miłości. Autor kładzie akcent na to, co widzi przed sobą podmiot liryczny (zarówno ulice, jak i pomniki). Przedmioty stanowią coś na kształt „stopniowych zdjęć”, które pozwalają postrzegać świat ze strony poetyckiej.

Podziwiając pomniki znanych ludzi (A. Puszkina, A. Achmatowej, Richelieu), poeta stosuje jasne epitety: *Dumna kobieta, Anno Achmatowa*.

Oznaką indywidualnego stylu w prawie wszystkich wierszach Radczenki jest przepelniony metaforami sposób wyrażenia myśli. Ten środek artystyczny stanowi podstawę opisanego nastroju i zmysłów: *Tu spotyka się z morzem Liman Dniestrowski*.

Poezja I. Radczenki imponuje bogactwem form, doskonałością oraz szczerością wypowiedzi, obrazowością, a także głębią filozoficzną. Jednocześnie oprócz tego zaskakuje błyskotliwym poczuciem humoru, radością, gorącą miłością do swego kraju. Wszystkie cechy wyraźnie zaznaczają swoją obecność we wszystkich dziełach.

Słowa kluczowe: cykl liryczny, bohater liryczny, kompozycja, narracja, obraz literacki.

Ключові слова: ліричний цикл, ліричний герой, композиція, наратив, художній образ.

КАЗАНОВА ОЛЬГА ВАЛЕРІЇВНА, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Коло наукових інтересів: дослідження жанрової динаміки української малої прози кінця XIX - початку XX століття, процеси родо-жанрового синтезу та становлення неканонічних жанрових форм в літературному процесі перехідної доби.